

به نام خدا

بررسی تأثیرات جهانی مسجد بر مبارزات انقلابی و تحریکات فرهنگی

ملیحه محمودی بیات^۱

مقدمه

یکی از علل بحران های فرهنگی در جهان اسلام بخصوص در دوره معاصر را می توان تهاجم فرهنگی نظام سرمایه داری و استعمارگر به جهان اسلام و کشورهای تحت ظلم دانست. از آنجایی که رهبران و نخبگان دینی در جوامع مسلمان، در طول سال های متمادی نتوانسته اند پاسخ های کافی به سوالات جدید مردم و جوانان مسلمان بدهند، این امر موجب شده است که یک نوع خلأ آگاهی، معرفت شناختی و فرهنگی در میان جوانان ایجاد شود. این جوانان برای رسیدن به پاسخ مطلوب سوالات خود به ناچار، به ارزش ها و نگرش های غربی متمایل و علاقمند شده، و الگوهای رفتاری، ارزشی، اخلاقی و نمادی فرهنگ آنها را پذیرفته و به عنوان الگوی رفتاری، به مرور در نهاد خویش نهادینه کرده اند. در شرایطی که جامعه جهانی به واسطه ارتقای تکنولوژی های ارتباطی، بیش از گذشته امکان برقراری تعاملات برون مرزی را بدون نیاز به هرگونه تغییر و جا به جایی تجربه می کند، مساجد که به مثابه بازوی اصلی در نشر دستاوردهای جوامع اسلامی محسوب می شوند، به طوری که بسیاری از اتفاقات مهم در عرصه مسائل سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی از دریچه فعالیت ها و ارتباطات این بخش در سطح جهان به منصفه ظهور می رسد با اتکاء به روشهای سنتی و فاصله زیاد از ایجاد ارتباطات و فعالیت های مجازی، جامعه مخاطبین خود را به افراد حاضر در مساجد فروکاسته است.

۱. دکتری مدرسی معارف اسلامی / دانشگاه تهران. پردیس قم.

مسجد

ابن منظور در لسان العرب درباره مسجد می نویسد: «مسجد جایی است که در آن سجده می کنند و مفرد مساجد است. زجاج می گوید: هر جایگاهی که در آن عبادت کنند مسجد است. همانطور که پیامبر ﷺ فرمود: «جعلت لی الارض مسجدا طهورا...» ابن اعرابی می گوید: مسجد به فتح جیم، محراب و نمازگاه خانه هاست و مسجد به کسر جیم، نمازگاه جماعات است و جمع آن مساجد است.»^۱

در اصطلاح نیز، مسجد به محلی اطلاق می شود که جایگاه عبادت و خضوع در برابر حق تعالی است. مهمترین نقش مسجد، مرکزیت بخشی به عبادت مسلمانان در زمینی پاک و مطهر و تعریف شده برای خداوند است.

محیطی که انسان ناپاک نباید وارد آن شود و فضا و زمینش بایستی از هر گونه پلیدی مصون باشد. مسجد، علاوه بر مرکزیت عبادی، مرکز جماعت نیز هست. این جماعت، هم برای عبادت است و هم برای یکپارچگی امت و تمسک جمعی آنان به حبل الله. علاوه بر این در صدر اسلام پیامبر اکرم ﷺ، امیران و کارگزاران حکومتی و نیز سفیران اسلام را در مسجد منصوب می نمودند و آنان را اعزام می فرمودند. موارد زیادی در این زمینه ها در کتب مختلف تاریخی می توان یافت به عنوان مثال در سیره ابن هشام آمده است که پس از آن که نصارای نجرانی از مباحله خودداری کردند و به تابعیت حکومت مدینه رضایت دادند، پیامبر نیز به آنها فرمود که امیری را بر آنها می گمارد. سپس بعد از نماز ظهر در مسجد در میان اصحاب خود نگاه کردند تا اینکه چشمشان به ابوعبیده جراح افتاد. پس او را طلبیده فرمودند: به همراه اینان برو و در میانشان بر طبق حق حکومت کن، و با این ترتیب این منصب نصیب ابوعبیده شد.^۲

مسجد نخستین پایگاه ارتباطات بین المللی

در اسلام مسجد جایگاهی به وسعت مکتب جامع و زنده و گستره ای به پهنا آرمان های رسالت جهانی، و ظرفیتی به فراخی جهان انسانی و مقامی به بلندای تکبیر و تسبیح خدا دارد؛

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۸ هـ.ق، ص ۲۴۶.

۲. ابن هشام، عبدالملک بن هشام، سیره ابن هشام، بیروت، دارالمعرفه، بی تا، ج ۱، صص ۳۸۵ - ۳۸۶.

طبق نصوص اسلامی، مساجد خانه های خدا در زمین اند^۱ و مسلمانان در مسجد مهمان خدا هستند.^۲ جایگاه مؤمن و نشست او برای سخن، جهان گردی و جهان نگری او در ملازمت مسجد انجام می گیرد.^۳ بهترین نقطه هر شهر، مسجد جامع آن شهر است و گذرگاه مساجد، معبر رحمت و برکات و نیز جایگاه فرشتگان است^۴ در بینش اسلامی تفکر و درنگ در مسجد، سودمندتر از آرمیدن در بهشت است.^۵ مسلمان تا در مسجد است، در حال عبادت و پرستش خداست^۶ و مساجد را باید بر ویرانه های کاخ های ستم طاغوت ها بر افراشت.^۷

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سفیران و نمایندگان اقوام و بلاد مختلف را در مسجد به حضور می پذیرفتند و با آنها به گفتگو می پرداختند و پیام آنها را می شنیدند. این دیدارها در مساجد در سال نهم هجری موسوم به عام الوفود که هیأت های نمایندگی متعددی برای اعلام پذیرش اسلام به مدینه می آمدند به طور چشمگیری افزایش یافت و مسجد النبی مرتباً شاهد حضور سفیران مناطق و طوایف مختلف بود. به عنوان مثال هنگامی که پانزده نفر از نمایندگان قبیله طی وارد مدینه شدند و به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله آمدند ایشان در مسجد بود. آنان مرکبهای خود را کنار مسجد بستند، سپس وارد مسجد شدند و نزدیک پیامبر آمدند، آن حضرت اسلام را به ایشان عرضه فرمود و همگی مسلمان شدند.^۸ چند نفر از نمایندگان بنی حنیفه نیز در مسجد به حضور رسول خدا رسیدند و سلام دادند و شهادت حق بر زبان آوردند.^۹ پیامبر صلی الله علیه و آله دستور فرمود برای کسانی که از بنی مالک بودند در مسجد خیمه زدند و معمولاً هر شب بعد از نماز عشاء پیش ایشان می آمد و می ایستاد و گفتگو می فرمود.^{۱۰}

۱. حر عاملی، محمدین حسن، وسائل الشیعه، قم: موسسه آل البیت، ۱۴۱۶ق، ج ۳، ص ۴۸۲.

۲. متقی، علی بن حسام الدین، کنز العمال فی سنن الاقوال والافعال، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۹، ص ۳۱۳؛ وسائل الشیعه، ص ۵۱۷.

۳. قمی، شیخ عباس، سفینه البحار و مدینه الحکم والآثار، قم: اسوه، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۶۰۰.

۴. حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۴۸۲.

۵. متقی، کنز العمال، ج ۸، ص ۲۶۱.

۶. ابن ماجه، محمد بن یزید، سنن ابن ماجه، بیروت: دارالجیل، ۱۴۱۹ق، ج ۱، ص ۲۴۵.

۷. همان.

۸. ابن سعد، محمد بن سعد، طبقات الکبری، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۳۰۹.

۹. همان، ص ۳۰۳.

۱۰. همان، ص ۳۰۱.

نمایندگان عبدالقیس نیز با جاهای مشخص خود هنگامی که رسول خدا ﷺ در مسجد بود آمدند و سلام دادند و پیامبر با آنها به گفتگو پرداخت.^۱ با این وجود اولین و اساسی ترین تحولی که در مساجد اتفاق افتاد سلب کارکرد سیاسی از مساجد بود که سنگین ترین ضربه را به موقعیت مساجد در جامعه وارد کرد.

مسجد؛ محل تلاقی عبادت و جهاد در جوامع

از آنجا که عبادت بحق و شایسته خدا، جز از طریق برپایی عدالت اجتماعی و قسط، امکانپذیر نیست، در بینش اسلامی، دنیا و آخرت ارتباط مستقیم دارد و عبادت خدا و خدمت به خلق به صورت هدفی مزدوج در آمده است.

مقام معظم رهبری می فرماید: «مسجد مظهر آمیختگی دنیا و آخرت... در دیدگاه و اندیشه مکتب اسلام است»^۲ مسجد الحرام نمونه مسجدی است که قبله گاه است «فول وجهیک **شطر المسجد الحرام**»^۳ و مسجد النبی ﷺ در مدینه نمونه دیگری از مساجد است که پایگاه سیاسی و عملیات نظامی یک حکومت بوده است، و مسجد کوفه الگوی دیگری است در خود حماسه های خود سازی و جهاد با نفس را همراه با شگفتی های پیکار در راه خدا، و جهاد با دشمن یکجا پرورانده است.

به این ترتیب، مسجد، ابزاری تاکتیکی و موقت تلقی نمی شود، بلکه کارکرد ذاتی آن عبادی- سیاسی است و تفاوت اصلی مساجد با معابد سایر ادیان در همین کارکردهای متنوع آن می باشد به طوری که رابطه نهضت انقلاب اسلامی با مسجد، همواره پیوندی استوار و جاودانه و استراتژیک بوده است به طوری که مساجد در عرصه های گوناگون سیاسی، فرهنگی و عبادی و ... همواره ستاد فعالیت های انقلابی بوده است به نحوی که هیچ نهاد دیگری نتوانسته و نخواهد توانست جایگزین آن شود هرچند که در دهه های اخیر با تاسیس برخی نهادها و سازمان ها برخی از فعالیت های مساجد کمرنگ شده است.

۱. همان.

۲. بیانات در دیدار اعضاء دفتر نمایندگی رهبری در دانشگاه ها ۱۳۸۹/۰۴/۲۰.

۳. بقره / ۱۴۴.

با الهام از این تفکر بنیادین اسلامی، ملت های مسلمان همواره حرکت های انقلابی و نهضت های رهایی بخش خود را از مساجد آغاز کرده اند؛ مساجد همواره کانون های الهام بخش برای مردم ظلم ستیز بوده است، بخصوص در تاریخ نهضت اسلامی که در ایران شکل گرفته است به طور قطع هسته مرکزی همه آنها در مساجد تکوین یافته است.

راههای تاثیرگذاری انقلابی - فرهنگی مساجد در عرصه بین الملل

راههای مختلفی وجود دارد که بتوان تاثیرات فرهنگی و انقلابی مسجد را به خارج از مرزها تسری داده و دامنه مبارزات انقلابی را به جهان اسلام و کفر منتقل نمود. برخی از این راهها عبارتند از:

۱. معرفی مساجد به عنوان پایگاه مبارزه با ظلم و استبداد در جهان

در منظومه فکری امام خمینی ره و مقام معظم رهبری مساجد مهم ترین پایگاه سیاسی - عبادی هستند که افراد با حضور در آن آماده جهاد با دشمنان اسلام و مستکبرین می شود و رمز پیروزی در گرو حفظ ارتباط با مساجد است، مقام معظم رهبری در بیان علت شکست انقلاب های شمال آفریقا می فرمایند: «انقلاب در این کشورها... آن روزی به شکست رفت و دوباره ملت ها استقلال خودشان را از دست دادند که رابطه خود را با مساجد و با دین و ایمان مساجد قطع کردند»^۱ امام خمینی ره نیز مبارزه با استکبار را به محور مساجد دانسته و می فرمایند: «امیدوارم که مسلمان ها روز قدس را بزرگ بشمارند و در همه ممالک اسلامی ... در مساجد فریاد بزنند، وقتی یک میلیارد جمعیت فریاد کرد اسرائیل نمی تواند، از همان فریادش می ترسد»^۲. لذا اتصال مبارزات ضد استکباری با مساجد لازم است تا ضمن جلوگیری از انحراف در نهضت، عقبه مبارزات را جوانان مخلص مسجدی تامین نمایند.

۱. بیانات در دیدار علماء، طلاب و اقشار مختلف مردم شهر مقدس قم به مناسبت سالروز ۱۹ دی ماه ۱۳۷۵.

۲. صحیفه نور، ج ۱۳، ص ۸۰.

۲. معرفی اسطوره های انقلابی بین المللی توسط ائمه جماعات

یکی از وظایف مهم ائمه جماعات معرفی شخصیت های انقلابی جهانی به جوانان و اهالی مسجد است. یکی از این شخصیت های انقلابی شیخ زکراکی^۱ است که برترین ویژگی او این بود که از اختلافات عبور کرده بود. شیخ برای برگزاری مراسم شیعی مانند دعاها و عزاداری ها، مهدیه و حسینیه های زیادی تأسیس کرد. او معتقد بود مسجد خانه خداست و هرکس که به خدا و پیامبر اعتقاد داشته باشد، مسلمان است. این تدبیر برای حفظ وحدت توسط شیخ زکراکی باعث شد که تعداد پیروان شیخ از تعداد شیعیان تشخیص داده نشود و حامیان سیاسی او در بسیاری مواقع شیعه شناخته شده اند.

امامان جماعت شاخص دیگری هستند که در سال های اخیر منشا فعالیت های گسترده ای علیه حکام جائر بوده اند مانند شهید شیخ نمر باقر النمر که به دست حکومت عربستان به شهادت رسید و مرحوم شیخ العمری که ۴۵ سال از عمر خود را در زندان های سعودی گذراند و فرزند ایشان که جانشین پدر در رهبری شیعیان عربستان می باشد، همچنین شیخ عیسی قاسم رهبر شیعیان بحرین و ده ها عالم دیگر که با گذشتن از جان و مال خود توانسته اند تاثیر زیادی در نشر و گسترش اسلام ناب داشته باشند.

۳. گسترش سنت پایگاه سازی فرهنگی در مساجد

امروزه جهان اسلام شرایط متفاوتی را تجربه می کند، آنچه که در شرایط کنونی با آن مواجهیم، جنگ نرم منبعت از فعالیت های عمدتاً رسانه ای و در کنار آن تولید محتوایی است که بتواند فرهنگ جوامع را شکل دهد و یا بر آن تأثیرگذار باشد، ذیل همین هدف است که غول های رسانه ای جهان با تکیه بر قدرت ارتباطات خود و از سوی دیگر به کارگیری ترفندهای مختلف در امر روابط عمومی تلاش دارند تا فرهنگ خود را به سایر جوامع، به ویژه جهان اسلام صادر کنند.

---

۱. ابراهیم زکراکی (زاده ۱۳۳۲ش)، روحانی شیعه و رهبر شیعیان نیجریه. زکراکی با تأثیر از انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ و امام خمینی، شیعه شد و با تأسیس جنبش اسلامی نیجریه، سیصد مدرسه اسلامی در نیجریه و کشورهای همسایه آن تأسیس کرد. او همچنین مؤسسات خیریه ای برای ارائه خدمات مالی درمانی و آموزشی به شیعیان راه اندازی کرده است. چنان که زکراکی گفته، وی از اواخر دهه ۱۹۷۰ میلادی، همزمان با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، تبلیغ دینی در نیجریه را با جذب ده ها نفر آغاز کرده و تعداد پیروان اهل بیت علیهم السلام در نیجریه، در دهه ۱۳۹۰ شمسی، با تلاش های وی به میلیون ها تن رسیده است.

در این میان مساجد در تمام نقاط جهان می توانند لنگرهای ثبات فرهنگی باشند و اجازه ندهند طوفان فرهنگ مبتدل غرب شرافت و انسانیت را به طور کامل از میان جوامع بردارد.

اسلام به همان اندازه که قداست و جایگاهی به مسجد بخشیده است، احکام و آدابی نیز بر آن مقرر داشته است، از جمله این که نباید فضای معنوی و ارزش والای مساجد را با سخنان دنیایی و کارهای بی ارزش آلوده کرد، چنین رفتارهایی می تواند نشانه سقوط جامعه و در نتیجه موجب سلب رحمت الهی باشد.^۱ و از این رهگذر مساجد می توانند در تمام جوامع، انسان‌های گرایش یافته به مادیات را به سمت معنویت رهنمون شوند.

۴. توسعه فعالیت مساجد در عرصه بین الملل

برای آن که مسجدها بتوانند نقش خود را در خدمت به امت اسلامی و انتقال میراث های فرهنگی با قدرت تمام ایفا کنند، به ناچار بایستی پشتوانه‌های انسانی و فرهنگی داشته باشند؛ مساجد به دانشمندان، خطیبان و سخنرانانی که وظیفه آگاهی بخشی و ایجاد حرکت در اجتماع اسلامی را بر عهده دارند، نیازمند است و این وظیفه نیز بر عهده حوزه های علمیه است تا با تربیت روحانیان و کارشناسان دینی که ضمن برخورداری از دانش و معلومات دینی با تسلط به زبان های مختلف و آشنایی با فرهنگ ملل بتوانند با حضور در مساجد کشورهای مختلف نسبت به نشر و گسترش معارف ثقلین همت گمارند؛ چه آن که امروزه بسیاری از مساجد کشورهای غیر مسلمان از وجود امام جماعت بی بهره هستند و یا این که امام جماعتی با قابلیت های لازم را ندارند، از این رو امروزه گروهی از طلاب و روحانیان سایر کشورها در ایران آموزش داده می شوند تا پس از بازگشت به کشورهای خود با تصدی امامت جماعت و سایر مناصب دینی بتوانند بر اساس کریمه « **فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ** »^۲ ایفای نقش کنند.

۱. حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۴۹۳.

۲. سوره توبه، آیه ۱۲۲.

فهرست منابع

۱. ابن منظور، محمد بن مكرم، لسان العرب، بيروت: دار احياء التراث العربى، ۱۴۰۸هـ.ق.
۲. الزبيدى، محمد مرتضى، تاج العروس (من اهر القاموس)، لبنان: منشورات دارمكتبة الحياء، ۱۹۷۰م.
۳. ابن هشام، عبدالملك بن هشام، سيره ابن هشام، بيروت، دارالمعرفه، بي تا.
۴. حر عاملى، محمد بن حسن، وسائل الشيعه، قم: موسسه آل البيت، ۱۴۱۶ق.
۵. متقى، على بن حسام الدين، كنز العمال فى سنن الاقوال والافعال، بيروت، دارالكتب العلميه، ۱۴۱۹.
۶. قمى، شيخ عباس، سفينة البحار و مدينه الحكم والآثار، قم: اسوه، ۱۴۱۴ق.
۷. ابن ماجه، محمد بن يزيد، سنن ابن ماجه، بيروت: دارالجيل، ۱۴۱۹ق.
۸. ابن سعد، محمد بن سعد، طبقات الكبرى، بيروت: دار الكتب العلميه، ۱۴۱۰ق.

دفتر مطالعات، پژوهش ها و ارتباطات حوزوى
مرکز رسیدگی به امور مساجد